

KOSZTOLNYIK ZOLTÁN

II. Géza és a páviai zsinat*

*Cumque unus Deus, unus papa, unus imperator sufficiat,
et una ecclesia Dei esse debeat, . . . duos apostolicos
in Romana ecclesia habere videmur*

Rótszakállú Frigyes császár

Az angol IV. Adrián pápa halálát követő pápaválasztás eredményeként két főpap támasztott igényt a pápai trónra 1159 szeptemberében: Bandinelli Roland bíboros s pápai kancellár, volt pápai legátus volt az egyik; Monticelli Oktávián bíboros, Rótszakállú Frigyes császár pártfogoltja, az angol s francia uralkodók távoli rokona volt a másik. Ruhewin, a kor egyik német történetírója, aki a még 1157-ben meghalt Freisingi Ottó *Gesta Friderici imperatoris* felbeszakadt munkáját folytatta tovább, aránylag részletesen, de német, császári szempontból mérve tárgyalta a kettős pápaválasztás kimenetelét. Szerinte a szavazatok többségét elnyerő Roland bíboros először nem akarta felöltöteni a bíborvörös pápai ruhát, miért is Oktávián bíboros, látva riválisa pillanatnyi megtorpanását, kezéből kiragadta azt, hogy magára öltse. Ebben a műveletben egy római szenátor zavarta meg, így Oktávián káplánja kezéből a már készen tartott másik pápai ruhát vette magára. Új méltóságához méltatlan gyorsasággal a főoltár mögötti helyiségből (ahol a kétes kimenetelű konklávét megtartották) a Szent Péter bazilikába rohant, hogy ott magát a várakozó papságnak bemutassa. Az utóbbiak történetesen mit sem tudtak a választás gyászos kimeneteléről. A bazilikába időközben betóduló fegyveresek s nép látva a beöltözött és a *Te Deumot* intonáló Oktáviánt, őt pápának elismerték.

A sokkal szavahihetőbb Gerhoch reichersbergi prépost *De investigatione antichristi* című munkájában úgyszintén kifejti, hogy III. Sándor pápát jog szerint, az egyházi kánonok szerint egybegyűlt bíborosok többsége választotta meg, „maior et potior apparuit numerus cardinalium, qui in cancellarii Rolandi electionem consenserant”. A választás harmadnapján nyerte el Roland a szavazatok többségét, mikor is két bíboros kivételével — hozzátehetjük: négy kivételével, mert nagyon valószínű, hogy Oktávián még csak véletlenül sem szavazott Rolandra, míg Immar bíboros, aki ebédelni ment szavazás helyett, később Oktáviánra adta szavazatát — őrá szavazott. Az így megválasztott III. Sándor pápa beiktatása szeptember 18-án történt; felszentelése két nappal később, amit három főpap végzett. Ezután nyolc napon belül egyházi átok alá helyezte riválisát, Oktáviánt, aki a IV. Viktor nevet vette fel, s akinek felszentelésére október 4-én került sor. Erről Fastradus clairvaux-i apátnak Omnibonus veronai püspökhöz intézett levele szól részletesen, de újra csak Gerhoch az, aki jelenti, hogy IV. Viktor hasonlóképpen átok alá fogta az általa ellenpápának tartott III. Sándort. Amint Bandinelli pápa egyik levelében megjegyezte, Oktávián nem merészt volna így viselkedni pártfogója, a német császár tudta s hozzájárulása nélkül. Rótszakállú Frigyes nagyon is tudatában volt annak, hogy az angol pápa IV. Adrián halála előtt ki akarta őt közönsíteni írta Gerhoch; Bandinelli volt pápai kancellár, aki IV. Adrián jobbkeze volt, ugyanazt a politikát követte volna a császárral szemben. Valóban kitűnik a pápa Arnulf, lisieux-i püspökhöz írt leveléből, hogy a császári udvar ilyen irányú félelme nem volt alaptalan.

Oktávián-IV. Viktor pártfogói és támogatói azt állították, hogy Roland-III. Sándor pápa s az őt támogató bíborosok még IV. Adrián halála előtt összeesküvést szerveztek a német császár ellen. Az összeesküvők Vilmos szicíliai királlyal, valamint a német birodalom több ellenfelével működtek közre abban az értelemben, hogy elhatározták, hogy az angol pápa halála után azt a bíborost választják meg pápának, aki velük s célkitűzéseikkel egyetért; eleget tesz Vilmos szicíliai király s Milánó város kívánságának s kiátkozza a német uralkodót; a kiközösítést nem oldja fel az összeesküvők tudta nélkül.

Oktávián-IV. Viktor körének elgondolása túlságosan együgyű volt ahhoz, hogy azt már a korabeliek is komolyan vegyék. Mégis, ez a szinte gyermekes, német császári

* A jelen tanulmány szerzője a Texas A&M University professzora.

körök sugallta politikai elgondolás döntő szerepet játszott Rótszakállú Frigyes diplomáciai magatartásában. A császár ugyanis jogi alapot igyekezett formálni ahhoz, hogy egyházi ügyekbe a legfelsőbb egyházi fórumon beavatkozzék. A császár az egyház világi érdekeinek legfőbb öre volt, — ezen szerepét még III. Sándor pápa is elismerte. Mint ilyen, azzal a hatáskörrel rendelkezett, hogy az egyházi vezetésben előállt túrheteretlen állapotnak — két pápa volt! — jogi eszközök igénybevételével véget vessen úgy, hogy egyházi zsinatot hív egybe. A császár Roland kancellárhoz s az öt támogató főpapokhoz írt levelében állást foglalt az ügyben. Nézeteit hivatalosan kifejtve egy kettős tényezőre hívta fel a figyelmet. 1. Csupán egy általános egyházi zsinat dönthet arról, hogy a két pápai választott közül melyik a jog szerinti pápa. 2. A császár kötelessége a zsinat egybehívása. A császár kifejti a két kard: a lelki és a világi érdekek védelmében forgatott két kard elméletét, de közben megjegyzi, hogy azokat csupán a pápa s a német császár használhatja az isteni és emberi jogok védelmében. Ellenben most két feje van az egyháznak, miért is ő zsinatot hirdet, hogy azon a kérdést megoldja. Arra a birodalmi főpapágon kívül meghívja a francia, az angol, a spanyol s főleg, *atque*, a magyar püspöki kar tagjait is. A zsinaton egybegyűlt egyháziak az ő jelenlétében vizsgálják ki az ügyet, majd abban „*remoto omni saeculari iudicio*”, döntést hoznak. A császár hangsúlyozza, hogy ő csupán kötelességének tesz eleget azzal, hogy a zsinatot meghirdeti. Ahhoz nincsen joga, hogy az ügyben döntsön, de elvárja — s ez lényeges —, hogy a zsinati résztvevők az ő jelenlétében hozzanak döntést: „*ut eorum in praesentia nostra iusto declaretur examine, quis illorum regimen universalis de iure debeat obtinere*”.

Frigyes császárnak Eberhard salzburgi érsekhez intézett levele teljesen rátapint a dolog lényegére. E levélben ugyanis egészen más hangot üt meg a császár, aki látszólag annyira szívén viselte az egyház s a keresztény közösség javát. Arra kérte az érseket, hogy egyik pápai választottat se ismerje el mindaddig, míg ez ügyben vele az érsek nem értekezett. Csak azt a bíborost ismerje el pápának, akinek a személyében a császár, a francia és az angol uralkodók megegyeznek — tehát hármat az öt közül. A császár pedig azt a pápai választottat ismeri el, akit a római hívek egyhangúlag megválasztottak.

E tércn figyelmet érdemel Bandinelli pápa személyes magatartása és a császárnak adott válasza, amiben elismerte, hogy a császár volt az egyház védelmezője, akit csak tisztelet illet, de hangsúlyozta, hogy Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint embernek. Az egyház védnöke, folytatta levelét a pápa, őt ország főpapjait mozgósította annak érdekében, hogy a pápa ügyében, de annak tudta nélkül döntést hozzon. A császár nem hívta meg őt erre a „zsinatra”, de úgy rendelkezett vele, mintha személyes szolgája, s nem lelki uralkodótársra lenne. Az Úr Péternek s utódainak adta azt a hatalmat, hogy az egyházat igazgassa, arra felügyeljen. Ennélfogva Róma nem ismeri el a császár egyházi téren gyakorolt hatalmát, s a pápa nem megy el a páviai „zsinatra”, amit tudta nélkül, sőt egyenesen őllene hívott egybe a német császár.

A Bandinelli pápa személyes magatartását tükröző levélből kitűnik, hogy elfogadta az 1159-es pápaválasztás eredményét, miért is önmagát tekintette az egyház látható, választott törvényes fejének. Az ellenpápát nem ismerte el. Ugyanakkor az őt támogató bíborosokhoz intézett levelében Bandinelli pápa kifejtette, hogy teljesen feleslegesnek tart bárminemű (német birodalmi) beavatkozást az egyházi vezetés belső ügyeibe. Az ilyen beleszólást úgy tekintette, mint a német császári udvar politikai-diplomáciai sakkhúzását, hogy az egyházi vezetésben előálló helyzettel visszaélve a császár magának szerezze meg az egyház feletti uralmat.

Frigyes császár viszont hangsúlyozta, hogy hivatása tudatában hívta egybe a zsinatot azért, hogy nagy elődei, *antiquorum imperatorum*, példáját kövesse, miközben a zsinati döntés jogát az egybegyűlt főpapokra bízta. A tárgyalások kimeneteléért az egybegyűlt főpapokat tette felelőssé.

Tárgyilagosan tekintve a dolgot, Frigyes császárnak semmi oka nem volt aggodalomra a zsinati határozatok kimenetelét illetőleg. Rahewin jelentéséből tisztán kivehető, hogy Páviába csakis a császárhoz hű, illetve birodalmi püspökök mentek el, akik egészen biztosan a császári pártfogolt IV. Viktor érdekében törnek pálcát az uralkodó egybehívta „zsinaton”. Ugyanakkor a Rahewin folytatásában íródó *Gesta Friderici* negyedik könyvének 65. rövid fejezete ékesen bizonyítja, hogy a császár egybehívta „zsinaton” se magyar főpapok, se II. Géza király küldöttei nem voltak jelen, de nem jelentek meg az angol s francia, de a dán s spanyol udvarok küldöttei sem. Rahewin erősködése ellenére, hogy a magyar uralkodó levélben s legátusai révén azonosította magát a „zsinat” határozataival; tekintettel arra, hogy a magyar király, akit név szerint nem említ Rahewin, levelének s legátusainak említése csupán későbbi betoldás, egy rosszul sikerült hamisítás lehet, megállapítható, hogy II. Géza nemcsak hogy nem tette magáévá a páviai összejövetel határozatait, de se levélben, se kiküldöttek révén nem tartott fenn

kapcsolatot a „zsinaton” résztvevő külföldi főpapokkal. Eberhard salzburgi érsekhez írt levelében Lukács esztergomi érsek volt az, aki azon elhatározásának előtt kifejezést, hogy ő hívei hitének megőrzése, valamint az egyházi vezetés egységének fennmaradása érdekében, „unitate ecclesiae capitis”, munkálkodik. Vagyis a magyarországi egyház vezetője nem tűr el császári beavatkozást egyházi ügyekbe. Ugyanakkor a korabeli angol történetíró William of Newburgh nyíltan kimondja, hogy a birodalmi főpapokon kívül mások nem mentek el a páviai zsinatra. Newburgh, aki maga is Ágoston-rendi kanonok volt, megállapítása érthető: Rahewin szerint ugyanis a Páviában egybegyűlt főpapok a kettős pápaválasztás kivizsgálása során arra a megállapításra jutottak, hogy a császár pártfogoltját ugyan a kisebbséget alkotó, de *senior pars* választotta meg, miért is Monticelli volt a törvényes pápa. Ugyanakkor Ronald kancellár, aki összeesküvést szőtt a császár és a birodalom ellen, nem jelent meg a zsinaton, mintegy jelét adva bűnös mivoltának.

II. Géza király talán nem, de külföldön végzett tanácsadói s az egyházi főemberek, így Lukács érsek, aki Párizsban tanult, annál inkább felfogták a helyzet fonák mivoltát. Nézetüket öt körülmény kialakulása határozta meg.

1. A Rahewin megejtette felsorolásból egyszerűen hiányoznak az angol, francia, cseh és dán uralkodók, de nem említi a magyar királyt sem. Nevezett uralkodók tehát még csak követek révén sem lehettek aktív résztvevői a páviai egyházi összejövetelnek.

2. Rahewin már említett korábbi szóhasználatából — mikor is felsorolta, ha nem is név, de országbeli hovatartozás szerint az uralkodók nevében meghívott egyházi s világi megbízottakat —, kitűnt, hogy a magyar királyt az angol, francia, spanyol (előzőleg dán) uralkodók említése után *atque* szócskával kapcsolta a névsorhoz, mintegy jelezve, hogy a császári udvar hangsúlyt helyezett a magyar kiküldöttek zsinati megjelenésére. Lukács esztergomi érseknek tehát érdekében állt, hogy a német udvar diplomáciai kapkodását még idejében érvénytelenítse. (Kicsinyesség lenne az *atque* kötőszónak ilyen fontos jelentőséget tulajdonítani? — féltő, hogy gyakran ilyen kicsinyes dolgokból alakul a történelem.)

3. A páviai egyházi összejövetel határozatait aláírók Rahewin közölte második névsorában az első hat személy, mind egyházi főember, egy pátriárka s öt német érsek van név szerint feljegyezve. Az utánuk következő tizenegy aláíró Guido választott ravennai érsek s (II.) Henrik angol király kivételével csupán hivatalukbeli ranggal, de név nélkül felsorolva, akárcsak a hatodik (*in toto*: tizenkettedik) helyen a magyarok királya, *rex Hungarorum*, aki az angol uralkodóhoz hasonlóan „levélben s kiküldöttei révén” járult hozzá, *consensuit*, a zsinaton történetekhez. Az aláírók nevei a hivatalos formában közölt leiratban sem kerülnek elő. Guido választott érsekről pedig Rahewin már előzőleg megjegyezte, hogy a császár nevezte ki (a választott érseket?) a ravennai székre az elhalálozott Anzelm érsek utódljaként.

4. A Rahewin közölte első névsor név szerint nem említi egyetlen magyarországi főpapot, de nem említi a magyar király kiküldötteit Eberhard bambergi püspök Eberhard salzburgi érsekhez intézett jelentése sem, ahol a püspök a Páviában egybegyűlt mintegy ötven, *circiter 50*, megjelent főpapról tesz említést.

5. A páviai „zsinat” német belügy volt s maradt, a német császár személyes érdeke, amint ez tisztán kivehető a korabeli Salisbury János kifakadásából a páviai összejövettel kapcsolatban: „Quis, hanc brutis et impetuosis hominibus auctoritatem contulit, ut pro arbitrio principem statuunt super capita filiorum hominum?” Arnulf lisieux-i püspök is észrevette, hogy a császár csak saját magának ártott azzal, hogy az ellenpápa ügyét támogatta; „nonne princeps ille, cui similem a multo tempore Roma non habuit . . . a die susceptionis Octaviani divino coepit iudicio reprobari.” Hasonlóképpen vélekedett Eberhard bambergi püspök is, aki kifejtette, hogy a francia király egyik pápai választottat sem ismerte el addig, míg a német császártól a zsinat kimenetelére vonatkozólag hivatalos értesítést nem kapott. Ugyanakkor azt állította, hogy az angol király egy véleményen volt a német uralkodóval.

Henrik berchtesgadeni prépost jelentette előljárójának, Eberhard salzburgi érseknek, hogy a páviai zsinaton hozott határozatok elismeréséhez meg kellett nyerni a francia, spanyol s magyar udvarok hozzájárulását, miért is a császár követeket küldött az illető királyokhoz. A magyar királyhoz a prágai püspököt küldte el. Mármost, ha a magyar uralkodó követei, valamint főpapjai tényleg részt vettek volna a páviai összejövetelen, miért kellett a császárnak a prágai püspököt II. Gézához elküldenie, hogy kérje a magyar uralkodó hozzájárulását a zsinati határozatokhoz? Féltő, hogy a korabeli közhangulatra nagyon is helytálló a berchtesgadeni prépost levele végén álló megjegyzés, mi szerint, ha az övétől eltérő jelentések futnának be az érsekhez, tudja meg öminenciája, hogy mások nem, de ő, a berchtesgadeni prépost, jelenti az igazat!

Az említett császári megbízott eljutott rendeltetési helyére, viszont más forrásból tudjuk, hogy II. Géza király kitérő válasszal, üres kézzel bocsátotta el Dániel prágai püspököt. Országának előkelői, valamint a klérus tudta nélkül ilyen fontos ügyben az uralkodó nem akart dönteni. Szerintünk ez volt az első eset, hogy II. Géza közvetlen kapcsolatot vett fel a páviai „zsinat” — egy képviselőjével. Ugyanakkor, hogy álláspontját tisztán kifejezésre juttassa, a magyar király udvarában szívesen fogadta III. Sándor pápa követeit, Gyula praenestei bíboros-püspököt és Péter bíboros-diakonust. Elhatározásáról személyes levélben értesítette VII. Lajos francia királyt s Eberhard salzburgi érseket. Tudatta velük, hogy Lukács esztergomi érsek tanácsára III. Sándor pápa oldalán áll; ugyanakkor mindkettőjüknek fegyveres támogatást ígért Frigyes császár esetleges okvetetlenkedéseivel szemben.

Igy érthető, hogy III. Sándor pápa nem maradt hálátlan: megengedte II. Gézának, hogy érsekeinek sajátkezűleg nyújtsa át a palliumot. Reichersbergi Gerhoch feljegyzéseiből pedig tudjuk, hogy magyar honban tilos volt a pápai kúriába fellebbezni az uralkodó engedélye nélkül, de pápai legátus sem léphetett az ország területére.

Ezek után aligha fogadható el a császárhoz írt levelében az aquileai pátriárka állítása, miszerint a magyar király elismerte IV. Viktor pápát. De annál érthetőbbé válik Rahewin mérges kifakadása, hogy a magyar uralkodó soha sem bízott meg a német császárral. Mégis, írta ravaszul Rahewin, a császár annyira lekötölte magát a magyar uralkodót, hogy az szívesen levelezett vele, sőt követeket is küldött egymáshoz. Rahewin megjegyzése csak annyiban fedi az igazságot, hogy 1161 nyarán Siegfried paderborni püspök ment a császár követeként a magyar udvarba, hogy ott, többek között, a királyi magyar lövészeknek a császár a következő évre tervezett milánói hadjáratában való részvételéről tárgyaljon.

Rahewin megjegyzésének az a különös pikantériája, hogy előtte már Einhard, Nagy Károly császár életrajzírója megírta ezt a szöveget; Rahewin csupán „korszerűsítette” az uralkodók nevét.

JEGYZETEK

A pápaválasztást az angol Boso bíboros írta le *Gesta pontificum* c. munkájában, cf. *J. Watterich*, ed., *Vitae pontificum Romanorum ab saeculo IX usque ad saeculum XIII*, 2 köt., Leipzig, 1862, 2, 281. ill. *L. Duchesne*, ed., *Liber pontificalis*, 2 köt., Párizs, 1886—92, 2, 351.; *Ch. H. Haskins*, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge, Mass., 1927, 245, igazságtalanul marasztalja el Boso írását. *O. J. Thatcher*, *Studies Concerning Adrian IV*. Chicago, 1903, az angol pápa politikáját méltatja; l. még *R. W. Southern*, „Pope Adrian IV c. értekezését a szerző Medieval Humanism tanulmánykötetében New York—Evanston, 1970, 234.; *H. Reuter*, *Geschichte Alexanders III und der Kirche seiner Zeit*, 3 köt., átdolg. kiad., Berlin, 1860—64, 1, 63 s 487 k. még mindig a legjobb összefoglaló munka, míg *M. W. Baldwin*, *Alexander III and the Twelfth Century*, Glen Rock, N.J., 1968, 43., röviden, de velősen tárgyalja a kettős választás ügyét. Fontos *J. Haller*, *Das Papsttum: Idee und Wirklichkeit*, 5 köt., átdolg. kiad., Esslingen am Neckar, 1952—59, 3, 145., hozzászólása; a császár és IV. Adrián, illetve III. Sándor közti viszonyt pontosan vázolja fel *F. X. von Funk—K. Bihlmeyer*, *Kirchengeschichte*, 2 köt., 8. átdolg. kiad., Paderborn, 1930, 2, 117. Blois Péter, ob. 1212, Oktáviánt egy igen beképzelt egyénként jellemzi, aki „auctor schismatis toto tempore vitae suae congregaverat opes et divitias, ut quietem Ecclesiae perturbaret;” cf. *J. P. Migne*, ed., *Patrologiae cursus completus, series latina*, 224 köt., Párizs, 1844—55, ezután MPL. 207: 142 k. Személyével ugyancsak *R. W. Southern*, „Peter of Blois: a Twelfth Century Humanist?” op. cit., 105., foglalkozott részletesen. A „humanizmus” szó értelmét gyönyörűen vezeti le *W. von den Steinen*, *Der Kosmos des Mittelalters*, 2 átdolg. kiad., Bern—München, 1967, 231. Oktávián egy régi római családból származott, l. *Freisingi Ottó*, *Gesta Friderici imperatoris*, II: 21, in *G. H. Pertz*, ed., *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum*, 32 köt., Hannover, 1826 etc., ezután MGHSS, 20, 406, 37—38; a félbehagyott munkát Rahewin folytatta, cf. *W. Wattenbach*, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, 2 köt., 6. átdolg. kiad., Berlin, 1893—94, 2, 271.; ugyancsak *H. Grundmann*, „Geschichtsschreiber im Mittelalter”, *Deutsche Philologie im Aufriß*, 26, 1952—59, 1273., valamint *A. Lhotsky* remekbeszabott dolgozata, „Die Historiographie Ottos von Freising”, a szerző Europäisches Mittelalter (Wien, 1970, 491.) c. tanulmánykötetében. A kettős választást Rahewin, IV: 43, MGHSS, 20, 467, említi, s azt úgy Oktávián, mint Bandinelli szemszögéből jellemzi, IV: 50 s 52, ill. IV: 51, ibid, 20, 470, 472, 470.; ez utóbbi

rész szinte szóról szóra egyezik III. Sándornak a génuai püspökhöz írt levelével, cf. *M. Doeberl*, ed., *Monumenta Germaniae historica selecta*, 5 köt., — csak az utolsó három kötet jelent meg —, München, 1889–94, 4, 137. III. Sándor pápa Arnulf lisieux-i püspökhöz írt levelében külön említi, hogy a császárnak határozott szándéka volt Oktávián megválasztása, l. MPL, 200: 89d–90ab, ill. *Ph. Jaffé*, ed., *Regesta pontificum Romanorum*, 2 köt., jav. kiad., Leipzig, 1888, 2, 10627 szám.

Gerhoch tevékenységével kapcsolatban még ma is alapvető J. Stülz 53 oldalas dolgozata, „Propst Gerhoch von Reichersberg”, *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl.*, 1, Bécs, 1850, 113; eredeti hozzászólás *H. H. Jacobs*, „Studien über Gerhoch von Reichersberg: zur Geistesgeschichte des 12 Jahrhunderts”, *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 50, 1931, 315. Gerhoch helyét a történetírásban legjobban *A. Dempf*, *Sacrum imperium: Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance*, 4 kiad., München, 1973, 252, jellemezte: „der Ruhm den Otto von Freising besitzt, gebührt eigentlich seinem Zeitgenossen und Landsmann Gerhoch von Reichersberg”. Gerhoch nem volt a császár barátja — l. *Opusculum de aedificatione Dei* c. 12, MPL, 194: 1228. művét, ill. *E. F. Otto*, „Otto von Freising und Friedrich Barbarossa”, *Historische Vierteljahrschrift*, 31, 1938, 27, értekezését. *Gerhoch*, *De investigatione antichristi*, I: 53, MGH Libelli de lite, 3 köt., Hanover, 1891–97, 3, 305., igazolja III. Sándor pápa törvényes megválasztását s foglalkozik Oktávián s csoportja koholt összeesküvés vádjával. „Duplicem autem eis conspurationem vel coniurationem obiciunt . . . ; inter se sacramenti firmitudine convenierint decedente papa Adriano non alium se in papam electuros, nisi qui eiusdem coniurationis consors extitisset”; cf. MGHLL, sectio 4, const. 1, 187. Gerhoch először nem bízott Bandinelli pápában, — *P. Classen*, *Gerhoch von Reichersberg*, Wiesbaden, 1960, 193., sőt egyenesen védelmébe vette Oktáviánt, *ibid.*, 135.; csak akkor változtatott véleményt, mikor rájött, hogy Oktáviánt meg lehetett vesztegetni, cf. *Investigation antichr.*, i: 68, loc. cit., 3, 384, 38 etc. Szerinte a választás okozta zűrzavar Isten büntetése volt, *uo.*, I: 53; támogatta a zsinat gondolatát s kritikával illette Bandinelli pápát, hogy arra nem ment el, *uo.* i: 56–57. Elmarasztalta a pápai udvart, hogy az mindig politizált, „quod si dignatur Romani, ut suam ecclesiae innocentiam super iam dictis criminationibus exhibeant, ut pote eorum sit de omnibus iudicare et a nemine, quicquid fecerint, aut divulgatum de eis fuerit, iudicari, ita ut nemo eis dicat, vel dicere debeat”. *Uo.*, I: 58. Sire Raoul Milánói Évkönyveiben — cf. *L. A. Muratori*, ed., *Rerum Italicarum scriptores*, 28 köt., Milánó, 1723–51, 6, 1167., főleg 1183, nem a legjobban sikerült szövegkiadás — l. *Wattenbach*, 2, 324; egy a XII. században átdolgozott variánsa a MGHSS, 18, 359. hasábjain *Liber tristitiae cimen* —, alátámasztja Gerhoch állítását. *Fastradus* apát levele a veronai püspökhöz, *Watterich*, 2, 512., míg az Oktávián pápa kimonta egyházi átokról Gerhoch, *loc. cit.*, 3, 361. III. Sándor pápa panasza a már említett levélben, MPL, 200: 88 kk. A császár tisztában volt azzal, hogy IV. Adrián pápa nem kedvelte őt — *Gerhoch*, *Investigation antichr.*, I: 56, loc. cit., 3, 367; III. Sándor a lisieuxi püspökhöz írt levelében hasonló ellenszenvről szól a császárral szemben, *loc. cit.*, ill. *Watterich*, 2, 491.

Frigyes császár Eberhard salzburgi érsekhez írt levelét *M. Bouquet*, ed., *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, 23 köt., Párizs, 1738–1876, 16, 686., közli, ahol a császár azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy az új pápa — nem III. Sándor! — nagyobb tisztelettel viseltetik a birodalom iránt; ezért csak azt a pápát ismeri el, akit a határozott többség választott meg. Elgondolásához igyekszik megnyerni az angol s francia uralkodók hozzájárulását. A német püspöki karhoz intézett levelét a MGHLL, sectio 4, const. 1, 182. illetve *Rahewin*, IV: 56, MGHSS, 20, 476. közlik. Ugyanígy írt, de élesebben fogalmazott a „Roland kancellárhoz” intézett levélben, intve őt, hogy a zsinati határozatoknak magát alávesse, (IV: 55) *ibid.*, 20, 475. ill. MGHLL, 4, 1, 184. A salzburgi érsekhez írt levél *uo.*, 1, 181, míg a pápai válasz, 1, 185, a Hermann verduni s Dániel prágai püspökökhöz: császári kiküldöttekhez írt levélben — *Jaffé*, *Regesta*, 2, 15597 szám. Gerhard bolognai püspök s kanonokjaihoz írt pápai leirat szövegét *Rahewin*, IV: 51 közli; *Jaffé*, 2, 10587 sz. alatt ismerteti. Frigyes hivatalból hívta egybe a zsinatot, *Rahewin*, IV: 54–55, mintegy az „antiquorum imperatorum” példáját követve, MGHSS, 20, 475, 16. A zsinat megjelentekről szóló jelentés *uo.* 20, 479, 29–37, ill. MGHLL, 4, 1, 190. A német szempontot ld. *W. von Giesebrecht*, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit* átdolg. kiad. *W. Schild*, 6 köt., Meersburg, 1929–30, 5, 202., s azon *B. Gebhardt*, *Handbuch der deutschen Geschichte*, 4 köt., 8 kiad., Stuttgart, 1954–60, 1, 310., változtatott írva, hogy a császár s pápa közti harcban „war die Lage des Papstes keineswegs ungünstig”. Lukács érsek Eberhard érsekhez, *G. Fejér*, ed., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 44 köt., Buda, 1829–44, 2, 161, ill. *A. von Meiller*, ed., *Regesta-archiepiscoporum Salisburgensium*, Wien, 1866, 171 szám. *St. Katona*, *Historia pragma-*

tica Hungariae, 3 köt., Buda, 1782 etc., 1, 614, míg *William of Newburgh*, *Historia rerum Angliae*, II: 9, RS 82, London, 1884, a császárt teszi felelőssé. Newburghról *G. O. Sayles*, *The Medieval Foundations of England*, juv. kiad., London, 1950, 281. Lukács érsek párizsi iskolai éveiről *Walter Mapes*, *De nugis curialium*, ed., Th. Wright, London, 1850, ii: 7; *Sayles*, 369. *Rahewin*, IV: 67; korábban, MGHSS, 20, 476, 25–26. A zsinati határozatokat aláírók második névsora, IV: 70, uo. 20, 486. A névsor még említi az apátok s preláthusok „sokaságát”, majd a longobardok „tömkelegét”, továbbá a birodalom főurait. *Rahewin*, IV: 15, Guidoról, akinek elhalt elődje Anselm volt, IV: 3. Eberhard püspök Eberhard érsekhez, IV: 71. Salisbury János, ep. 59, MPL, 199: 38., maga az idézet 39b hasáb. Arnulf levelét *Watterich*, 2, 469, hozza; vö. III. Sándor a bíborosokhoz írt levelével, MPL, 201: 401. Berchtold berchtesgadeni prépost jelentése *Rahewin*, IV: 72; jellemző a levele végén álló megjegyzés: ha őminenciája az övétől eltérő jelentést kapna kézhez, tudja meg, hogy ő, Berchtold írja az igazat! A császár külön követeiről *Rahewin*, IV: 74, majd Prágai Kozma egyik folytatója, MGHSS, 9, 161, 30–34, akire jellemző, hogy II. Gézát a „hunok” királyának mondja. Lukács magatartása s II. Géza kitérő válasza, MGHSS, 17, 679, 25–28, majd *Pavler Gy.*, *A magyar nemzet története az arpádházi királyok alatt*, 2 köt., Bp. 1893–95, 1, 295. III. Sándor legátusairól *Duchesne*, 2, 403. Péter bíboros 1160 dec. 21-én újra Rómában volt, *Jaffé*, 10637 sz., míg Gyula bíboros csak 1161 februárjában érkezett vissza — uo. 10657, 10678 s 10679 sz., aki midőn a pápai udvar Terracinába távozott, római vikárius lett; 1164 őszén halt meg, *Duchesne*, 2, 404, 2–4 s 12. II. Géza VII. Lajos francia királyhoz, I. *E. Szentpétery*, ed., *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, 2 köt., Bp. 1923–61, 1, 95. sz., ill. *Fejér*, *Codex diplomaticus*, 2, 163. Frigyesnek az aquileai pátriárkához írt levelét MGHLL, 4, 1, 196 szám. *Rahewin* mérges kifakadása, iv: 76; Paderborni Siegfried küldetése, *Doeberl*, 4, 195, 41 sz.; Giesebrecht, 5, 276. Gerhoch *Investigatio antichr.*, I: 68 loc. cit., 3, 385, az egyház magyarhoni helyzetéről — ami, történetesen megfelelt a szicíliai helyzetnek! Cf. MGHLL, sectio 4, const. 1, 588., 413 sz. A III. Sándor adta pallium átadási jogról *Jaffé*, 1, 10682 szám alatt. *Rahewin*, IV: 76, MGHSS, 20, 490., összehasonlítandó Einhard *Vita Caroli Magni*, c. 16, munkájával, *ibid.*, 2, 451.